

1. MIGRACIONS I MOBILITATS: (RE)PENSANT INTERSECCIONS, ESPAIS I DINÀMIQUES

*Hem de creuar el pont i parlar de ciutadania diversa i compartida,
perquè aquesta no només és una qüestió de narrativa,
resulta una qüestió de drets i una consideració imprescindible
si volem construir una societat cohesionada
on totes les persones, independentment d'on hagin nascut,
se sentin incloses.*

El nombre de migrants internacionals ha augmentat de forma notable en les cinc darreres dècades. Al 2019, s'estima que 272 milions de persones vivien en un país diferent d'aquell on havien nascut, una xifra que triplicava la de 1970 (84 milions), i que equivalia al 3,5 % de la població mundial, 1 de cada 30 persones. D'aquestes, 2/3 eren migrants laborals (48 % dones), i 31 milions, infants, nens, nenes i joves que, sols o acompanyats per algun membre de la seva família, havien emprès el desplaçament a la cerca d'un futur que els era negat al seu país.

La mobilitat ha estat una característica al llarg de la història de totes les poblacions, a menys que factors polítics o d'altres l'hagin limitat. Ara bé, resulta una evidència que, tot i que els moviments migratoris no són exclusius de la contemporaneïtat —només fa falta conèixer la història dels pobles i ciutats—, els desplaçaments de població s'han incrementat en els darrers temps. En l'actualitat, les migracions internacionals són una constant i mai han estat tan importants ni connectades a escala global com ara. Tanmateix, aquestes migracions no són uniformes arreu del món, existeixen un seguit de *corredors migratoris* que han anat consolidant-se al llarg de les darreres dècades i que s'estableixen, de forma principal, entre països en desenvolupament i economies més grans i estables. Això ens porta a fer dues consideracions, una que resulta una obvietat —els desplaçaments poblacionals es produeixen entre països de diferent grau de desenvolupament— i una segona que ho és menys —als països més pobres la mobilitat internacional és menor. Així, malgrat que en puguem tenir una

visió distorsionada, els elevats nivells de pobresa resulten una restricció fins i tot per a les migracions tradicionals, les de caire econòmic, fent-nos partícips d'una idea que en apropar-nos als processos migratoris cal tenir sempre ben present: ***migren les persones joves, sanes, fortes i valentes.***

La creixent inestabilitat i l'increment de les tensions geopolítiques i dels conflictes en certes àrees del món han accelerat els desplaçaments, i en els propers anys s'incrementaran pels efectes del canvi climàtic i mediambiental i situaran en una nova dimensió els moviments poblacionals, molts d'ells motivats per la pèrdua de l'hàbitat, com afirma Saskia Sassen. Segons l'ACNUR, l'any 2018 hi havia 70,8 milions de persones desplaçades forçoses. Eren persones refugiades, demandants d'asil, la meitat de les quals infants que s'enfronten a riscos afegits en la mobilitat, incrementat en el cas de les nenes, com succeeix també entre les dones. El 2050 està previst que la xifra arribi a 200 milions. Aquesta situació, no pas conjuntural, fa difícil que avui dia puguem pensar en la construcció d'una societat que defensi la cohesió social i l'equitat sense parar esment als reptes que suposen les mobilitats i els processos migratoris des d'una perspectiva global i local. En els moments actuals es fa evident la necessitat creixent d'enfortir la protecció dels drets humans de les persones migrades, tal i com es va fer palès en el primer acord global sobre un enfocament comú de les migracions internacionals, el *Pacte Mundial per a la Migració Segura, Ordenada i Regular* signat l'any 2018 per la major part dels Estats Membres de l'ONU, tot i no ser jurídicament vinculant. El pacte, que va ser ratificat per 152 països i recull 23 objectius, reconeix que les migracions resulten un factor clau de desenvolupament i que els drets humans han de prevaler en l'abordatge del tractament dels fluxos migratoris. I és que, paradoxalment, davant de la revitalització de la mobilitat i l'increment de la diversitat, a les societats contemporànies han emergit amb força processos de diferenciació i de desigualtat i s'han legitimat discursos antiimmigració, cada vegada més freqüents malauradament, que s'emmaskaren darrere de conceptes com cultura i diferència cultural i que permeten camuflar, a la vegada que naturalitzar, el racisme i els processos d'estratificació social.

Catalunya no ha estat ni serà aliena a aquestes mobilitats. Si a principis del segle XX, 3 de cada 4 catalans o bé ells, els seus pares o els seus avis no havien nascut en el territori català, en l'actualitat, en començar el tercer decenni del segle XXI, a la nostra societat hi conviuen adults i infants de 180 nacionalitats i 13 confessions religioses, que parlen més de 300 llengües. Aquestes xifres es poden completar amb d'altres que ens ajuden a compondre una fotografia ampliada. El 28 % de nous naixements que es produeixen a Catalunya són de mare nascuda a l'estranger o de nacionalitat estrangera, el 28 % de joves de 15 a 30 anys tenen algun vincle amb l'estranger i el 13 % de l'alumnat de les escoles és de nacionalitat estrangera. Aquestes xifres evidencien la importància de normalitzar els processos migratoris i els seus efectes. Així ho estableix *El Pacte Nacional per a la Immigració* signat l'any 2008, que defineix Catalunya com "una societat diversa construïda, en bona part, a partir de l'assentament de persones vingudes d'arreu". La nostra ciutat tampoc no ha estat aliena a aquesta situació; la seva història està farcida de projectes migratoris, individuals i familiars, d'arribades de persones provinents de diversos indrets de l'Estat espanyol i de més enllà, d'ací que cobri tot el sentit en l'actualitat, com ho ha estat en el passat, la figura de *L'Acollidora*, l'escultura d'Arranz Bravo com a símbol ciutadà.

Més enllà de la interculturalitat: drets, redistribució i justícia social

Les societats actuals, resultat en part de l'increment de la mobilitat, han esdevingut complexes, diverses i multiculturals per definició, i l'heterogeneïtat n'és una característica, per molt que ens entestem sovint a pensar en persones i col·lectius, autòctones o migrants, en termes d'homogeneïtat. En aquestes societats, les persones no són només el producte de la seva pertinença a un grup o a una nacionalitat, de fet esdevenen actors, productors i autors en els processos de construcció cultural, més enllà dels codis i signes que els grups privilegien i la resta de la societat pot reconèixer i atribuir-los com a propis. Són processos que estan impregnats de símptomes d'una relació, d'una posada en pràctica en un context, en una situació. Tots els fets culturals adquireixen sentit en aquest

context i són actualitzats de diversa manera, en un procés canviant i adaptatiu. Les oportunitats que ofereixen els contextos ens informen sobre les formes en què es construeixen les alteritats i esdevenen la clau de volta per entendre els processos d'integració social de les persones migrades, perquè més enllà dels processos migratoris i de l'acollida, cal endinsar-nos en l'anàlisi dels processos d'integració i de cohesió social. Axel Honneth ens parlava de la influència de l'altre en la construcció d'una identitat estable, segura i plena. Es tracta d'un procés que funciona en forma de mirall social, tal com va apuntar Marcelo Suárez Orozco en referir-se als fills i filles de famílies migrades i als processos d'integració i de creació de les seves identitats individuals i grupals. Uns processos que, si no s'entenen així, podrien conduir-nos a cosificar les identitats i a naturalitzar, des d'explicacions biològiques, les posicions socials subalternes que poden ocupar persones de certs grups. Perquè la integració, com no pot ser d'una altra manera, resulta un procés bidireccional i dinàmic.

En aquesta línia d'argumentació, el fet de ressaltar i valorar les diferències i ser permeables als canvis i (re)significacions socials sembla donar sentit a la vigència de paradigmes com el de la interculturalitat, entès com la sèrie de processos generats per la interacció en règim d'igualtat, entre persones que tenen diverses experiències i bagatges culturals. L'adopció d'aquesta perspectiva implica, de sortida, una posició igualitària i planteja un enfocament conceptual bidireccional i actiu, una acció relacional que pressuposa un mutu enriquiment. De fet, el paradigma intercultural se situa allunyat de la perspectiva multicultural que evocaria des d'un posicionament situacional, unes relacions interètniques febles.

Ara bé, l'apropament ens condueix a plantejar-nos dues qüestions. En primer lloc, la consideració que tenen grups i formes culturals en la societat i a l'escola, i conclou, basant-nos en els resultats que ens mostren les recerques i les experiències quotidianes, que no totes reben la mateixa, ni tots els grups gaudeixen de les mateixes possibilitats relacionals, qüestionant una vegada més la hipòtesi del contacte d'Allport. D'aquesta consideració es desprèn que el reconeixement etnicocultural vers certs grups migrants no només és absent en la societat majoritària, sinó que sovint se'n fa un problema

en qüestionar-se determinades pràctiques que són interpel·lades com a esbiaixades o, fins i tot, considerades amenaçadores en els nous contextos. Aquesta situació conviu de forma directa amb la creença que una major assimilació de les famílies migrades i els seus fills i filles n'afavoreix l'adaptació i que les històries d'integració exitoses es construeixen a partir del capital cultural que adquireixen de forma exclusiva en exposar-se a les formes i continguts culturals de la majoria. Res més lluny d'aquesta creença. El capital social que emana de la immersió de la vida familiar en la vida cultural de la comunitat ètnica a través de l'associacionisme, per exemple, esdevé un factor que promou els processos reeixits d'integració social. En aquest sentit, les evidències han mostrat que els processos d'*aculturació additiva* són els que condueixen a l'assoliment de fites acadèmiques d'èxit i a processos d'integració exitosos, mentre que els processos d'assimilació actuen en sentit contrari.

En segon lloc, s'ha de considerar que l'apropament vers el paradigma esmentat no seria complet si no anéssim més enllà de la mirada ètnica i intercultural i no consideréssim les migracions i els processos d'acollida i integració des de l'enfocament de drets, la redistribució i la justícia social. I així incorporéssim en l'anàlisi de les dinàmiques socials la interdependència que existeix entre la redistribució, el reconeixement i la participació, des de la proposta que planteja Nancy Fraser. I la proposta apel·la a les condicions que en els nous entorns s'ofereixen a les persones que hi arriben, s'instal·len i hi conviuen.

L'escola: espai de contacte, però no únic

L'arribada de persones immigrades i els seus fills i filles als nous entorns, allà on es produeix, suposa l'obertura de vells dilemes al voltant del (re)coneixement de la diversitat. Lluny dels posicionaments que celebren la diversitat de manera acrítica, la presència dels nois i noies obre un seguit de reptes i posa de relleu situacions de desigualtat i iniquitats ja existents i fins i tot naturalitzades d'antuvi. La seva arribada afavoreix la posada a prova de les representacions que, sobre la diversitat cultural, tenen els diversos agents socials i les institucions educatives.

En les societats actuals, l'escola adquireix una centralitat essencial en convertir-se, suposadament, en lloc de contacte obligatori entre la minoria i la majoria (Carrasco, 2001), però malauradament aquest contacte no sempre es produeix, és més, caldria que, en tot cas, no fos l'únic i que també fos una realitat en els esplais, les places, els barris, les festes d'aniversari i a qualsevulla de les activitats que realitzen els infants i les famílies, independentment de la seva ascendència, al llarg de la geografia catalana.

Ara bé, la centralitat de l'escola és innegable i resultat de l'espai que ocupa com agent socialitzador i de les funcions que té assignades; a l'espai escolar es reflecteixen i (re)interpreten els valors i discursos dominants i els nois i noies interioritzen el lloc que poden ocupar en la societat, i negocien, de manera contínua, les pertinences socials i culturals.

Si l'enfocament de drets és necessari en l'àmbit social, no ho resulta menys en el marc educatiu, a l'escola i més enllà d'aquesta, en l'àmbit formal i no formal. Katarina Tomasevsky, l'exrelatora de les Nacions Unides pel Dret a l'Educació, ens va deixar el llegat de les 4 A (assequibilitat, accessibilitat, acceptabilitat i adaptabilitat), dimensions imprescindibles per considerar el respecte del Dret de l'Educació i com interpretar-lo en la seva globalitat. I Booth i Ainscow (2002) ens van oferir l'*Index for Inclusion*, la base d'un nou paradigma que supera els enfocaments mèdics, del dèficit i de la privació cultural a l'escola, i afegiria, en qualsevol institució educativa no formal, i aporta una proposta que té presents les barreres que es construeixen davant de l'aprenentatge, la participació i la sociabilitat, més enllà de les necessitats educatives especials. I que, en conseqüència, promou l'anàlisi de les estructures organitzatives institucionals, però també de les cultures i pràctiques. Des d'aquesta perspectiva, podem focalitzar l'atenció en la forma en què a l'escola, i més enllà, es distribueixen les oportunitats, en especial entre els grups més vulnerables, com ho són els fills i filles de famílies immigrades. Adoptar aquesta perspectiva ens permet reconèixer com s'erigeixen les fronteres entre individus i grups, invocant en ocasions les fronteres culturals. I poder constatar com darrere de les fronteres ètniques percebudes a partir de marcadors culturals associats als grups alteritzats, s'o-

culten veritables barreres que es poden aixecar, explícitament o implícita, per impedir la promoció i l'apoderament dels infants de les minories, nouvinguts al territori. I és que l'èxit que tindran a la institució els nois i noies de les primeres generacions guarda una estreta relació amb la confiança i els comportaments vers les institucions —l'escolar, entre elles— que les famílies i els joves tindran en el futur. Perquè aquest futur es construeix des de la quotidianitat, en les relacions i en cadascuna de les situacions que es comparteixen.

Per a les famílies immigrades, l'escola és essencial i és el mitjà de promoció social i un instrument d'integració per excel·lència. Totes les recerques —internacionals i nacionals— mostren com les famílies immigrades, i també els fills i filles, són més optimistes, tenen més confiança vers l'escola com a mitjà de promoció social que els nois, les noies i les famílies autòctones. L'escola es converteix per a aquestes famílies en un espai no només d'accés a les credencials acadèmiques sinó també d'acumulació de capital social vertical, cosa que condueix precisament a la mobilitat social i a l'assoliment d'un futur millor.

I en aquesta aposta hi conflueixen dues dimensions. La primera, la certesa que el prestigi de les famílies immigrades es juga a l'escola. I en segon lloc, el fet que l'èxit del projecte migratori familiar passa per la institució. En aquest encreuament, pares i mares transmeten als seus fills i filles, per igual, i això no ho hem de perdre de vista, el missatge que tradicionalment han rebut els nois i noies de classe treballadora: *fill/a, estudia molt per tenir un futur millor*. Ara bé, com és ben conegut, una cosa és el projecte familiar dels progenitors i l'altra, el projecte dels fills i filles. I aquest no sempre és coincident; en la intersecció, les expectatives i aspiracions es van adequant en funció de les trajectòries que se segueixen.

Aquesta confiança inicial es pot veure reduïda si els missatges que famílies i joves reben des de la institució i des de la societat en general van en sentit contrari. Si a l'escola, la figura del professorat és un factor clau per a l'èxit i esdevenidor d'influència positiva quan aboca expectatives altes vers l'alumnat, la seva tasca es pot veure contrarestada amb els missatges que els joves i per extensió els

membres de les famílies migrades —alguns dels quals cal recordar que no han tingut l'experiència migratòria però se'ls en fa participis— reben en cercar un habitatge, incorporar-se amb menor èxit al mercat laboral tenint credencials similars o fins i tot superiors als autòctons o patir situacions de racisme quotidià. Unes situacions que són mostra de l'existència de processos d'integració segmentada i que es veuen agreujades per les situacions de crisi econòmica. Són missatges que construeixen narratives de no pertinença i a les quals, com a educadors i com a ciutadans, hem d'estar atents, però també actius.

Algunes reflexions finals

Sens dubte, per afavorir la cohesió social resulta necessari potenciar polítiques públiques i promocionar dispositius que vetllin per la reducció de les desigualtats promovent les interrelacions entre la població autòctona i la població que prové de les migracions internacionals. Però també és imprescindible que les persones migrades i els seus fills i filles se sentin escoltades i reconegudes per les persones autòctones i les institucions. En parlar de la immigració als nostres pobles i ciutats, cal superar la lògica de l'acollida; ja no ens trobem en el període iniciàtic de les arribades i, com ja ens proposava *l'Informe sobre la integració de les persones immigrades a Catalunya* (2015), hem de *creuar el pont* i parlar de ciutadania diversa i compartida, perquè aquesta no només és una qüestió de narrativa, resulta una qüestió de drets i una consideració imprescindible si volem construir una societat cohesionada on totes les persones, independentment d'on hagin nascut, se sentin incloses. I això suposa fer visibles totes les diversitats, i per tant també les d'origen, en els diversos espais públics, les manifestacions culturals o els mitjans de comunicació i institucions educatives.

Com a educadors, però també com a ciutadans, hem de recordar que al setembre d'aquest any, 2021, en farà 100 que va néixer Paulo Freire. Ell ens va deixar una profunda petjada en la forma de posar en pràctica l'educació i el convenciment que "l'educació pot no canviar el món però sí les persones que faran possible que can-

viii". Persones que apostin per un món just, on totes puguin ser reconegudes, i en el qual els sigui possible (re)crear unes identitats múltiples, complexes i flexibles, sense necessitat de ser escrutades sobre el seu passat ni preguntades pel seu present. Perquè tots i totes, independentment de la nostra procedència, del nostre origen, som també el futur.

Jordi Pàmies Rovira

Director Departament Teories de l'Educació i Pedagogia Social
EMIGRA CER Migracions
Universitat Autònoma de Barcelona